

L'Alt Empordà i el seu paisatge: retrat amb paraules⁽¹⁾

Per CARLES BASTONS i VIVANCO*

“L'Empordà és un tros de geografia d'una bellesa excepcional. La bellesa del paisatge de l'Empordà és que no és mai sublim. És un paisatge dens, que té un gran pols, però molt i molt discret, elegant, esvelt.”

(J. PLA)

En la recta final del curs acadèmic 2005-2006 em va arribar la convocatòria del Congrés que organitzava l'Institut d'Estudis Empordanesos amb motiu del seu cinquantè aniversari. Com a empordanès de soca-rel, com a soci de l'entitat i potser també com a catedràtic de literatura no he pogut evitar la temptació, mogut per raons ètiques, d'intentar omplir uns folis que siguin, amb modèstia però amb emoció i cordialitat, la meua aportació a la fita commemorativa. I l'intent no ha estat gens fàcil per l'abast del tema i la manca de disponibilitat de temps en aquestes darreries de curs. Per això de bell antuvi desitjo fixar els objectius i deixar la recerca oberta a treballs més sòlids, complets i sistemàtics que poden esdevenir, fins i tot, una tesi doctoral:

1. Reconèixer d'entrada que totes les comarques i ciutats tenen unes senyes d'identitat (història, geografia, paisatge, monuments, espais oberts o tancats, personatges emblemàtics...) i acceptar, òbviament, que la nostra comarca participa també d'aquests paràmetres.

2. Triar en aquest cas el paisatge com a element vertebrador i deixar de banda, parcialment i per raons també òbvies, totes les altres senyes d'identificació suara apuntades.

3. Aportar visions d'escriptors catalans –excepcionalment es farà una al·lusió a la literatura castellana– com a mostra de les possibilitats que ofereix el tema.

4. Concebre aquesta aportació com un estat de la qüestió i/o com una panoràmica sintètica que obri nous horitzons.

5. Estructurar el treball en forma de preguntes amb les respostes oportunes.

* Catedràtic de l'IES “Jaume Balmes” de Barcelona.

1. Prenc prestat el títol d'un magnífic llibre recent publicat a Cambrils: *Cambrils. Retrat amb paraules*. (Ajuntament de Cambrils, 2005). Per altra banda, atès el límit d'espai d'aquesta comunicació, a contràcor, m'haig de centrar només en l'Alt Empordà.

Vet ací, doncs, com espontàniament i clara ha sorgit el títol i ell mateix s'ha justificat. I entrem ja en matèria, tot plantejant uns interrogants. 1. Què s'entén per paisatge? 2. Quins elements inclou el paisatge? 3. Quins són els escriptors que s'han fixat en el nostre paisatge? 4. Apareix el nom d'Empordà en alguns títols de peces literàries? 5. Què n'han dit els diferents escriptors, en prosa o en vers, dels aspectes concrets que configuren el paisatge natural i humà de l'Empordà? 6. Quins són els homes i les dones rellevants que han nascut en aquest paisatge? 7. S'hi han interessat escriptors d'altres llengües i literatures?

Anem a pams. Intentem donar resposta a cadascuna de les preguntes:

La primera: Què s'entén per paisatge? Segons el diccionari normatiu, el de l'IEC, dues accepcions interessin aquí. La primera, una mica lacònica, incompleta, però que pot servir com a marc general i, fins i tot, lliga amb el títol. "*Aspecte, vista d'un paratge natural*". L'altra: "*Aspecte particular d'una regió determinada segons les seves característiques físiques, humanes, biològiques, ètniques*",⁽²⁾ mentre que a l'homònim en castellà, el de la RAE, hom troba un significat prou adient també per al nostre estudi: "*extensión de terreno considerada en su aspecto artístico.*"

I passem a la segona pregunta, la resposta de la qual, aplicada a l'Empordà són: el mateix territori, els accidents naturals (badies, golfs, caps, rius, aiguamolls, ports) però també –i no es poden excloure de cap de les maneres– els fenòmens naturals o meteorològics com ara la tramuntana, i, cosa lògica, l'assentament humà en forma de ciutats, pobles i viles.⁽³⁾

Tercera pregunta amb la corresponent resposta. Molt difícil resulta contestar-la perquè probablement han estat munió els escriptors que han parlat de l'Empordà i dels seus elements constitutius –permeteu que se us digui en aquests termes. Per limitacions de temps per investigar i per raons d'espai, només esmentem els qui, sense furgar gaire, ens han anant apareixent després d'unes mínimes consultes. Són per ordre alfabètic: Carles Bosch de la Trinxeria, Pere Coromines, Salvador Dalí, Carles Fages de Climent, J. V. Foix, Tomàs Garcés, Joan Maragall, Josep Pla, Joaquim Ruyra, Josep Maria de Sagarra i Jacint Verdaguer.⁽⁴⁾ Cal afegir en aquesta llista les aportacions de dos professors: la de J. M. Balcells⁽⁵⁾ en un article dels anys vuitanta i la d'O. Pi de Cabanyes en un llibre⁽⁶⁾ aparegut aquesta darrera primavera. Segur que n'hi ha molts més i, per tant, queda oberta l'ampliació d'aquesta reduïda nòmina. Tots aquests actuen com una mena de notaris que aixequen acta literària de les seves percepcions i impressions empordaneses.

Quarta pregunta: Apareix el nom d'Empordà en alguns títols de peces literàries? La resposta és evident i òbvia, ja que dels escriptors suara assenyalats,

2. A la 2a edició (2007), canvia una mica el redactat, fins i tot més adient per al nostre cas. Diu "aspecte i característiques particulars d'una regió determinada segons les seves característiques formals, siguin físiques, biogeogràfiques o antropològiques".

3. N'hi d'altres que ara no vénen al cas: art, folklore i tradicions, gastronomia, esports, etc., sense oblidar, tanmateix, la realitat mediambiental, l'ecosistema.

4. En les notes corresponents assenyalarem els títols de les obres escaients. Aquí i ara només esmentem *El temps que fuig* (Laertes, Barcelona, 1984) de T. Garcés, que no coneixíem i que gràcies al suggeriment del bon amic empordanès Santi Musquera ens permet incloure'l.

5. "Geografia lírica de l'Empordà" dins *Annals d'Estudis Gironins*, XXV-II, 1981, pàg. 449-467.

6. *L'Empordà, el melic del món*. L'esfera dels llibres, Barcelona, 2006.

el nom de la comarca figura sovint en poemes, obres o articles Així: J. Maragall⁽⁷⁾ i J. Verdaguer⁽⁸⁾ tenen sengles poemes intitolats “L’Empordà”; C. Bosch de la Trinxeria va escriure *Visions de l’Empordà*;⁽⁹⁾ J. Pla hi dedica nombrosos articles,⁽¹⁰⁾ P. Coromines escriu *Les gràcies de l’Empordà*;⁽¹¹⁾ O, per posar exemples de veus femenines i/o més recents: Montserrat Vayreda ha escrit *Els pobles de l’Empordà* i *L’Empordà màgic*;⁽¹²⁾ Anna Rubies, *La comarca de l’Empordà*⁽¹³⁾ i Pi de Cabanyes, *L’Empordà, el melic del món*, ja esmentat.

Cinquena pregunta: Què n’han dit els diferents escriptors, en prosa o en vers, dels aspectes concrets que configuren el paisatge natural i humà de l’Empordà? Amb ella introduïm el nucli central de la comunicació. D’entrada sembla oportú iniciar la visió amb aquell poema tan bonic i conegut de l’autor de “La vaca cega”.

- 1 Cap a la part del Pirineu,
vora els serrats i a ran de mar,
s’obre una plana riallera:
és l’Empordà.
- 5 Digueu, companys, per on hi aneu?
digueu, companys, per on s’hi va?
-Tot és camí, tot és drecera,
si ens dem la mà.
- 9 Salut! Noble Empordà!
Salut! palau del vent!
Porteu el cor content,
i una cançó.
- 13 Pels aires s’alçarà;
pels cors penetrarà,
penyora s’anirà fent
de germanor.
-Una cançó!
- 18 A dalt de la muntanya hi ha un pastor,
a dintre de la mar hi ha una sirena:
ell canta al dematí que el sol hi és bo,
Ella canta a les nits de lluna plena.
Ella canta: –Pastor, me fas neguit.–
Canta el pastor: –me fas neguit, sirena.–

7. MARAGALL, Joan, *Obres Completes* (Obra Catalana). Selecta, Barcelona, 1980, pàg. 177-178. A més en prosa, té un altre text, datat 19-XII-1909 pàg. 748-749.

8. Esmento per MARTORELL, A. *La mar, la plana, la muntanya*. Teide, Barcelona, 1969, pàg. 111-114.

9. Barcino, col·lecció Popular, Barcelona, 1953.

10. Gran part recollits al volum V d’*Obra Completa: El meu país. Escrits empordanesos*. Destino, Barcelona, 1992. (Edició 10è aniversari).

11. Altés impressor, Barcelona, 1919.

12. El primer (editor Carles Vallés, Olot, 1984) en vers; el segon (Edicions Nou Art Thor, Barcelona, 1987) en prosa. Darrerament i amb Lluís Roura ha aparegut, com a obra pòstuma, el magnífic llibre *L’Alt Empordà. Passat i present dels seus pobles*, Edicions Brau, Figueres, 2006.

13. Editorial Selecta, Barcelona, 1960.

- 24 –Si sabesses el mar com és de bonic
–Si sabesses la llum de la carena!
- 26 –Si hi baixessis series mon marit.
–Si hi poguesses ma joia fóra plena.
–Si sabesses el mar com és bonic!
–Si sabesses la llum de la carena.
- 30 La sirena se féu un xic ençà,
i un xic ençà el pastor de la muntanya,
fins que es trobaren al bell mig del pla,
I de l'amor plantaren la cabanya...
Fou l'Empordà!⁽¹⁴⁾

Hom podria continuar seguir esmentant composicions poètiques dedicades a la nostra comarca encapçalades per poetes notabilíssims (el cas de Mn. Cinto) i d'altres no tan coneguts⁽¹⁵⁾ però que tota persona encuriosida pot trobar en l'article del doctor J. M. Balcells, ja esmentat.

Cal, per tant, arribat en aquest punt, ressenyar breument la visió dels aspectes concrets que singularitzen la nostra estimada terra. D'aquesta manera continuem donant resposta a la cinquena pregunta, la més interessant i la més plena de contingut:

És quasi obligat començar per la tramuntana no ja solament com a fenomen meteorològic sinó com a agent natural que ha incidit amb força en la configuració del paisatge empordanès (i també molt probablement en el tarannà psicosociològic de la seva gent), fins al punt que en moltes ocasions hom identifica Empordà amb el qualificatiu de palau del vent i es diu dels empordanesos que estem tocats per la tramuntana. Concretament veiem què han dit i com l'han caracteritzada els escriptors consultats. P. Coromines li dedica la cinquena gràcia, tot associant-la, entre altres trets, amb la identitat de l'Empordà i dels empordanesos. La citació és llarga però val la pena reproduir-la íntegrament:

La cinquena gràcia de l'Empordà és la tramuntana, parlant amb perdó. Tant si baixa de Recasens o dels colls de Panissars o de Banyuls, la tramuntana esbandeix el cel, purifica l'atmosfera i presenta les arestes de les coses a la més clara percepció dels nostres sentits. L'empordanès la tem perquè encara és més franca i més valenta que ell, mes al cap de temps de no sentir-la cantar alegre i esbojarrada, oprimida per la boira i la congoixa, la desitja i l'enyora. Ruïnes d'Empúries la grega ¿no fou la tramuntana la que us va colgar? Contra ella enristra el pagès de la vinya, i el vell cerca el recés solet per resguardar-se'n. Quantes vegades he sentit arribar de lluny els seus brulcs de dalt estant del Serrat de la Creu en el camí de Terrades, mentre al

14. Vegeu nota 6.

15. Poemes de M. Josefa Massanés, Ramon Masifern, Josep Barceló, Maria Gràcia, Maria Perpinyà, Maria Castanyer.

coll del Portús es llevava la polseguera del seu galop! El cor s'oprimia pensant en les esperances perdudes pel flagell d'aquella fúria escabellada que picola les gémoles tendres de les tòries, i espolsa el garró de les oliveres i ajeu els blats, i les altes userdes, i aixeca núvols d'arena a les platges del golf. Mes tant se val, serà una gràcia terrible si voleu, però si no fos la tramuntana, ni vosaltres els empordanesos seríeu tal com sou, ni aquesta plana fóra l'Empordà...⁽¹⁶⁾

J. Pla li dedica un parell d'articles, aparentment contradictoris ja que comenta el següent, tot distingint dos tipus, ultra identificar-la també, com fa P. Coromines, amb la terra empordanesa, és a dir, amb el paisatge. Així, per una banda, escriu llargament:

L'àrea habitualment dominada per la tramuntana està caracteritzada per la falta absoluta d'humitat, per la formació d'atmosferes límpides, netes, cristal·lines, dintre de les quals les coses es dibuixen admirablement, amb una prodigiosa precisió cal·ligràfica, per estats anímics tòncics que poden arribar a l'exaltació, per una considerable tibantor de l'aire, de vegades dolorós, i per la tendència a exaltar el volum de les coses i, per tant, per una humana tendència paral·lela a l'exageració...

Hi ha dues figures típiques de la tramuntana. Hi ha la forma modesta i rutinària d'aquest vent, entaulat d'una manera habitual sobre les terres del nord del país i de les quals constitueix un element bàsic.

És l'aire de la tramuntana, creador del clima més agradable, més tònic, més vivificant que en aquest país es pot imaginar...

Però després hi ha una figura meteorològica d'aquest vent sobre una àrea infinitament més vasta. Això forma una figura d'origen ciclònic, un vent huracanat i violentíssim, generalment de llarga duració (...) i d'escassa comoditat. És la tramuntana que s'emporta teulats i xemeneies, que tira parets a terra, que bolca vagons i fa tota mena d'estralls en terra i mar. Tant si es presenta en forma diríem casolana com sobre una escala continental, el primer que fa aquest vent és netejar d'un cop d'escombra els núvols del cel. És un vent que vol cels nets i clars... A la nit xiula i bramula sota els cels més rutilants (...) Sobre l'atmosfera tensa, l'aire queda com rentat, els perfils tenen una cal·ligrafia incisiva, semblen dibuixos a la punta seca. Es produeix una màgia de la claredat.⁽¹⁷⁾

I, per l'altra, moltes més planes enllà, quasi pontifica:

la pobresa de l'Empordà ve de la tramuntana
la tramuntana és la secada, la pobresa total⁽¹⁸⁾

16. *Op. cit.*, pàg. 31-32.

17. *Op. cit.*, pàg. 166, 174 i 175.

18. *Ibidem*, pàg. 556 i 559.

L'escriptor blanenc Joaquim Ruyra li compon un poema i ho fa en un to simpàtic, bonic en consonància amb la seva sensibilitat:

1 Benvingut
si duus salut,
vent fresquet de tramuntana,
si fas bons
els nostres sons
6 i ens remous delit u gana

7 Amb udols,
saltant pujols
et desboques per la plana,
i no sents,
com altres vents,
mai fatiga ni galvana,

13 En passar
pel campanar
vogues, vogues la campana,
perquè et plau
de sa dolça veu galana

18 Benvingut
Si duus salut,
vent fresquet de tramuntana.

21 Arruixat.
I enjogassat
Ets el rei dels barraboles.
Cap vent mou
tant d'enrenou,
tants garbuixos i taboles.

27 Tires vells
a capgirells
i llurs capes caragoles,
i al jovent
alces, rient,
els faldons i camisoles.

33 Si en l'ombrós
bosc paorós
esgaripes i et desoles,
pels carrers,
camp i vergers,
que rumbós i alegre voles!

39 Arruixat
i enjogassat
ets el rei dels barraboles

- 42 Benvingut
si duus salut,
vent fresquet de tramuntana
Amb ton viu
alè geliu,
fes la nostra vida sana,
- 48 Llança udols,
salta pujols
i desboca't per la plana,
i els sembrays
deixa escombrats
de cadell i voliana.
- 54 En passar
pel campanar,
si voguessis la campana,
fa senyal
de festa anyal
i no toc d'obrir fossana.
- 60 Benvingut
si duus salut,
vent fresquet de tramuntana⁽¹⁹⁾

i, finalment, en dues obres dels darrers anys hi ha encara referències prou interessants. Així el poeta figuerenc C. Fages de Climent en un llibre recentment recuperat hom hi troba al·lusions esporàdiques i puntuals, quasi descontextualitzades, com ara:

I el triomf inútil de la tramuntana esdevé una victòria pírrica
Oh tramuntana, filla d'Eol: bufa.
Té el Canigó per veu la tramuntana⁽²⁰⁾

Però, tanmateix, tanca l'esmentada obra, potser molt significativament, amb un esplèndid poemeta intítulat "Oració al Crist de la Tramuntana", que és obligat reproduir-lo:

Braços en creu damunt la pia fusta,
senyor, empareu la closa i el sembrat;
doneu el verd exacte al nostre prat
i mesureu la tramuntana justa
que eixugui l'herba i no ens espolsi el blat.⁽²¹⁾

En una altra obra, apareguda la primavera passada, Pi de Cabanyes recull el caràcter eòlic quan afirma a l'inici del primer capítol "*L'Empordà és,*

19. Esmento per MARTORELL, A. *Les plantes, els animals, els elements*. Teide, Barcelona, 1968, pàg. 110-111.

20. *Somni de Cap de Creus*. Quaderns Crema, Barcelona, 2003, pàg. 75, 79 i 177, respectivament.

21. *Op. cit.*, pàg. 195.

d'entrada un fet eòlic"; més endavant, associa el perfil de l'Empordà i la tramuntana quan parla "*de la perfecta geometrització, per efecte de la tramuntana, de l'Alt Empordà*".⁽²²⁾

Tot continuant amb la referència a realitats naturals, és obvi que el golf de Roses i el cap de Creus formen part emblemàticament d'aquest paisatge empordanès i han estat retratats amb paraules. En aquest cas, cal recuperar una altra vegada P. Coromines:

La novena gràcia de l'Empordà és el golf de Roses. La terra va atraure un dia les ones de la mar a la seva fada, i ara la mar hi està tan bé i es troba tan bella, graciosa plana empordanesa, que no se'n vol tornar. De l'una banda rompen les aigües contra la roca dura, i el ressó musical de la seva lluita evoca la divina memòria d'Orfeu; a l'altra punta entra la mar en els replecs de la muntanya, i damunt la conca encoixinada d'algues, crea la meravella de les cavorques i cobaumes, i aquella més esplèndida de la "Cova dels cambrers" que en llevar-se el sol s'omple de lluminoses harmonies. El nostre poeta nacional va cantar-nos de Roses les seves gràcies de sirena, les dunes de la platja són com muntanyes que van de camí. Si al cap dels segles els dos bergants que besunyen per omplir el golf acaben per foragitar-lo de la teva falda, plana gentil de l'Empordà, el mar llatí et trobarà d'enyor, com el desterrat la pàtria llunyana.⁽²³⁾

Com també són prou significatives i fotogràfiques les aportacions de J. Pla,⁽²⁴⁾ J. V. Foix⁽²⁵⁾ i O. Pi de Cabanyes en unes descripcions prou plàstiques. Aquest últim diu:

El golf de Roses és una cassola perfectament dibuixada, on entren en contacte d'una manera suau la mar i les terres d'al·livió de la Muga i el Fluvià, que han estat els autèntics constructors de la plana altempordanesa. La línia del litoral d'aquest gran golf que sembla prefigurar totes les harmonies que es donen en aquest espai tan privilegiat, geogràficament i humanament que és l'Empordà.⁽²⁶⁾

Al cap de Creus, sense deixar la darrera obra esmentada, li atribueix una força tectònica quan escriu textualment:

El Cap de Creus té una força tremenda: sintetitza, en reforçaments de pedra, una energia tectònica que ha impulsat l'empenta demiúrgica d'alguns creadors.⁽²⁷⁾

i afegeix, en unes planes més enllà, la identificació amb grans artistes:

L'esperit d'aquest paisatge de la península del Cap de Creus és l'esperit del surrealisme. Sota els estrats més profunds de la civilitat, dins les grutes d'una altra dimensió del temps, hi ha totes les imatges del somni.

22. *Op. cit.*, pàg. 335.

23. *Op. cit.*, pàg. 41-42.

24. *Op. cit.*, pàg., 220-240.

25. Vegeu: CARBONELL, M. i SOBREVILA, C. J. V. Foix. L'Aixemador, Argentona, 1993, pàg. 87-107.

26. *Op. cit.*, pàg. 195.

27. *Op. cit.*, pàg. 335.

El Cap de Creus, tan gaudinià, tan dalinià, tan foixià, és un espai sublunar, una península lleugerament elevada sobre el nivell del mar amb estructures geològiques (...) permeten de veure a flor de pell l'evolució dels estrats més primitius de Catalunya. I com si ens trobéssim enfront d'un ésser primordial, sorgit d'un paradís ignot, on la bellesa i el terror es marfonen. La força tel·lúrica del Cap de Creus surt de la convexió entre les roquers, l'aigua i el vent.⁽²⁸⁾

Per continuar amb realitats de geografia física, només cal apuntar breument que els quatre rius de la nostra comarca han estat objecte de matèria literària: la Muga, el Llobregat, el Fluvià (procedent de la Garrotxa) i el Manol. A tall d'exemple del primer han escrit el següent, Fages de Climent i Bosch de la Trinxeria, respectivament: a banda que també el primer va esdevenir una de les gràcies –la novena– escollides i descrites per P. Coromines.

La Muga devasta amb ira els masos de Cabrenys. Sagna el Manol⁽²⁹⁾

Fa una descripció més acurada Carles Bosch de la Trinxeria quan diu:

La Muga té les seves fonts a les collades de Vilaroja i dels Horts, sobre la frontera, en el territori francès, on entra a territori català; corre dintre un llit de cascades entre precipicis, al fons d'un sinuós congost; volta el gran massís de rocam del poble d'Albanyà; corre al peu de las muntanya de la Mare de Déu de la Salut entre Terrades i Sant Llorenç; després (...) s'inclina al sud-est, passa a Ponts de Molins després d'haver banyat els pobles de Boadella i les Escaules, arrega el pla de Perelada i es perd dins els estanys de Castelló d'Empúries. El riu, encaixonat dins estret congost, corre saltant de cingle en cingle, formant bramulants cascades, enmig d'una vegetació raquítica de boixos i alzinalls.⁽³⁰⁾

I deixant ja de banda la meteorologia, la hidrografia i altres realitats produïdes per la mare naturalesa, cal també fer referència al paisatge urbà, creat en el seu moment pels homes i recreat per artistes (incloem ací arquitectes, pintors, fotògrafs) i escriptors de totes les èpoques i de totes les contrades. I paisatge urbà vol dir ciutats, pobles i viles. I en aquest sentit la comarca ofereix unes poblacions prou emblemàtiques que han esdevingut amb el pas del temps i de la història, per tant, matèria primera de creadors lletraferits de la ploma o del pinzell. Tot respectant un ordre alfabètic –com podia haver estat un altre– hom troba: Biure i els seus burros;⁽³¹⁾ que el tipisme de Cadaqués, que arrossega automàticament Portlligat amb totes les connotacions dalinianes que es vulguin, l'han tractat molts pintors i escriptors; Empúries potser, determina el nom, l'origen i la història empordanesos;

28. *Op. cit.*, pàg. 346 i 348.

29. *Op. cit.*, pàg. 133.

30. *Op. cit.*, pàg. 17 i 23.

31. Vegeu: BAIG, M. *Biure d'Empordà, els burros de Biure i la Fil·loxera*. Ajuntament de Biure, 2005.

Figueres, capital de la comarca, centre d'atenció de J. Pla;⁽³²⁾ Llers coneguda per la llegenda de les seves bruixes, objecte d'un llibre de Fages de Climent;⁽³³⁾ Ordís, marc d'una altra obra de Fages,⁽³⁴⁾ Port de la Selva tema de Josep M. de Sagarra (dos articles inclosos en *Cafè, Copa i Puro*,⁽³⁵⁾ així com d'un capítol del llibre d'O. Pi de Cabanyes;⁽³⁶⁾ d'una ruta de J. V. Foix;⁽³⁷⁾ Roses, ja al·ludida, descrita per Bosch de la Trinxeria;⁽³⁸⁾ Vila-sacra, capital del món segons C. Fages de Climent. També hi ha d'altres localitats i d'altres amb prou personalitat per fer-ne, ara i ací, un petit esment: Agullana, Albanyà, Castelló d'Empúries, l'Escala, la Jonquera, Llançà, Lladó, Peralada, Portbou, Sant Pere Pescador, Vilabertran, Vilajuïga, etc.).⁽³⁹⁾ De totes aquestes poblacions, potser, cal aturar-se a Figueres, per ser la capital de la comarca i per haver vist néixer l'empordanès més universal. Volem fer notar, quasi telegràficament, tres aspectes: un, que no ha estat massa contemplada per artistes i escriptors, tot s'ha de dir; dos, i a tall anecdòtic, en la col·lecció que no fa gaire va posar al carrer *La Vanguardia* de totes les viles de Catalunya, la nostra ciutat no té un tractament massa quantitatiu ni qualitatiu en comparació amb altres capitals de comarca⁽⁴⁰⁾ i tres, el mercat dels dijous que Bosch de la Trinxeria descriu amb unes imatges que avui formen part ja del passat:

Els mercats de la capital de l'Empordà semblen fires, tanta és la bellugadissa de gent que es veu per Tots els carrers. Els pagesos arriben amb llur bestiar, les pageses amb cistells plens d'ous i aviram, un hom s'ha de aturar a cada pas per deixar passar carros i carrets carregats de gra, fruita, verdures ... Pertot peltrigades i empentes. Les botigues treuen a fora el bo i millor. Els drapaires fan penjorelles de faixes, barretines, mocadors ... un enfilall de coloraines al cim de canyes que el vent fa balancejar. El carrer de Girona, sobretot, és allò més pintoresc; s'hi veuen les pagesetes de l'Empordà, amb llurs caputxes de baieta i fins de seda, que mercadegen i corren la fira; les garboses menestres de Figueres, els fadrins de les masies amb llur airosa barretina... ;Quina animació a la plaça del Gra, a la Rambla, a la carretera del Castell, a tots els carrers! A les dotze s'acaba el mercat; els pagesos s'aboquen a les fondes i hostals...⁽⁴¹⁾

Sisena pregunta: Quins són els homes i les dones rellevants en diferents àmbits de les relacions humanes (art, literatura, política, economia, etc.) empordanesos de soca-rel que han gaudit o han fet gaudir d'aquest paisatge,

32. *Cataluña*. Destino, 1961, pàg. 82-86.

33. *Les bruixes de Llers* Aubert impressor, Olot, 1977.

34. *Balada del sabater d'Ordís* Aubert impressor Olot, 1970 (Amb pròleg d'E. d'Ors; dibuixos i epíleg de S. Dalí).

35. Editorial A. C., Barcelona, 1965.

36. Capítol 24.

37. Vegeu nota 22.

38. *Records d'un excursionista*, Selecta, Barcelona, 1981, pàg. 235-247.

39. Algunes d'aquestes viles constitueixen el nucli de capítols de l'obra esmentada de Pi de Cabanyes.

40. Edicions 62, Barcelona, 2006, volum 5, pàg. 47-50.

41. *Op. cit.*, pàg. 64.

avui dissortadament traspassats?⁽⁴²⁾ Entre d'altres: Caterina Albert (l'Escala 1869-1966), Marià Baig (Figueres 1906-1991), S. Dalí (Figueres 1904-1989), Alexandre Deulofeu⁽⁴³⁾ (Armentera 1903-1978), C. Fages de Climent (Figueres 1902-1968), Francesc Xavier Garriga (Cadaqués 1864), Miquel Golobardes⁽⁴⁴⁾ (Peralada 1909-1971), Carme Guasch (Figueres 1928-1988), Josep Mallart (Espolla 1897-1989), Frederic Marès (Portbou 1893-1991), Jaume Miravittles (Figueres 1916-1988), Ramon Muntaner (Peralada 1265-1348), Narcís Monturiol (Figueres 1819-1885), Josep Pallach (Figueres 1920-1977), Josep Pous i Pagés (Figueres 1893-1952), la nissaga dels Rahola,⁽⁴⁵⁾ Joan Reglà (Bàscara 1917-1973), Eduard Rodeja (Figueres 1898-1963),⁽⁴⁶⁾ Miquel Santaló (Vilaür 1888-1962), Moisès Sidrach (Lladó 1938-1980), Antoni Tutau (Figueres 1838-1998), les germanes M. dels Àngels i Montserrat Vayreda (Lladó 1910-1977 i Lladó 1924-2006, respectivament)⁽⁴⁷⁾ i Joaquim Xirau (Figueres 1895-1946).⁽⁴⁸⁾

I setena pregunta, només amb resposta parcial, com un tast per demostrar com escriptors d'altres cultures s'han fixat en indrets de la nostra comarca, i atès ja la manca de temps i espai, aportem només tres exemples d'escriptors castellans del segle XX: Max Aub (1903-1970), Pedro Laín Entralgo (1908-2001) i Federico García Lorca (1898-1936). Del primer reproduïm un text on es parla de l'Empordà, de la badia de Roses, de Cadaqués:

El Ampurdán es otra cosa. Al Ampurdán, piedra y olivo, gris y verde, no lo han cambiado. Saliendo de Figueras la carretera se estrecha, sube. Serpentea. Todo es piedra. Mueren los árboles. Allá a lo lejos, abajo, enorme, azul, tranquila, suave, destrozada en sus bordes la bahía de Rosas y el pueblo, que fue pequeño y casi nada, rodeado de rascacielos. Se traspone. Cadaqués, Cadaqués lleno de gente. Cadaqués su centro pequeño, su playa pequeña, su puerto pequeño, sus barcas pequeñas, sus bares pequeños y todo revuelto y roto por la música, la misma de París, la misma de Londres, la misma de Nueva York. Allí esta Perelada. Para la enorme mayoría es un vino excelente, a veces. Para mi un castillo y un capítulo de novela y de historia. Los olivares, el verde aceitunado de Dalí joven, Federico, viene de los olivos del Ampurdán.

42. El criteri que hem seguit és el del naixement a terres empordaneses, però també es podria tenir en compte el lloc en què moriren. En aquests cas, cal incloure, entre d'altres, M. Àngels Anglada (+1999), Manuel Brunet (+1956), R. Reig (+1963), Pep Ventura, (+ 1875), traspassats tots quatre a Figueres.

43. És bo recordar ací el seu llibre *L'Empordà bressol de l'art romànic*. Casa del Llibre, Barcelona, 1961.

44. Autor d'unes interessants monografies sobre Vilabertran i la seva vila natal.

45. Carles Rahola i Llorens (Cadaqués 1881-1939), Pere Rahola i Molins (Roses 1877-1956), Frederic Rahola i Trèmols (Cadaqués 1858-1919), Víctor Rahola i Trèmols (1866-1952).

46. No s'oblidi que durant molts anys fou el cronista oficial de la ciutat de Figueres.

47. A punt de tencar aquest treball i deixar-lo enllestit per a la publicació a les actes, ens arriba la notícia de la seva mort esdevinguda el 8-XI-2006.

48. Algunes coses molt positives s'han fet ja. Així: Els quaderns de l'IEE dedicats a A. Deulofeu, C. Fages de Climent, Josep Mallart, Frederic Marès, Eduard Rodeja, Moisès Sidrach, Montserrat Vayreda i Maria dels Àngels Vayreda. I els dos volums de J. FERRERÓS, *Benvolguts absents*. Ajuntament de Figueres/Ed. Empordà, 2002-2004 dedicats a figuerencs il·lustres.

Sin contar que no se pinta años y años al amparo de un cementerio sin que los gusanos se infiltren en las telas. El infierno de Dalí es normal, viviendo bajo el cementerio de Cadaqués y frente a uno de los paisajes más hermosos que sea posible soñar.

Ese Cadaqués de hoy debe ser muy joven. Recuerdo que cuando Dalí hablaba de él hace cuarenta años, lo hacía como si fuese el fin del mundo. Hoy hay que hacer un esfuerzo para darse cuenta de lo que pudo ser. Se lo ha tragado la gran ballena de las vacaciones pagadas.⁽⁴⁹⁾

Per la seva banda, l'assagista castellà Laín Entralgo considera la comarca com un dels paisatges més bonics de la Romània comparable només a la Provença i a la Toscana. Així diu textualment:

Pero si me siguieran apremiando, acabaría quedándome con el Ampurdán, con los ampurdaneses, el Bajo y el Alto. Viva todavía tengo en mi la dorada impresión de recorrerlo y contemplarlo un día de verano, y no menos viva y firme mi convicción de haber estado ante una de las tres cimas paisajísticas de la Romania ¿Acaso no lo son por igual la Toscana, la Provenza y el Ampurdán? Pienso en Cadaqués me parece un paisaje eterno y actual, pero perfecto. El horizonte sube como un gran acueducto.⁽⁵⁰⁾

I acabem amb l'oda a Cadaqués de García Lorca, el gran amic de Salvador Dalí:

Cadaqués, en el fiel del agua y la colina,
eleva escalinatas y oculta caracolas.
Las flautas de madera pacifican el aire.
Un viejo Dios silvestre da frutas a los niños.
Sus pesadores duermen, sin sueño en la arena.
En alta mar les sirve de brújula una rosa.
El horizonte virgen de pañuelos heridos
junta los grandes vidrios del pez y de la luna.
Una dura corona de blancos bergantines
ciñe frentes amargas y cabellos de arena,
Las sirenas convencen, pero no sugestionan,
y salen sin mostrarnos un vaso de agua dulce.⁽⁵¹⁾

I ja per finalitzar heus ací una mena de conclusions, sempre provisionals, i uns suggeriments que podrien tenir-se en compte per aprofundir en el tema:

1. S'ha presentat un treball que vol obrir possibilitats de recerca més profunda, més sòlida que abastés també la visió de l'Empordà, com a paisatge natural i com a marc historicogeogràfic, que han tingut tots els escriptors catalans i d'altres literatures.

49. Esmento per BASTONS, C. i ESTRUCH, J. *Cataluña en la literatura castellana*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1997, pàg. 207-208.

50. *Ibidem*, pàg. 232-233.

51. *Ibidem*, pàg. 229.

2. Per això caldria fer buidar tots els números de la *Revista de Girona*, dels *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*) i consultar els títols dels *Quaderns* de la Diputació de Girona dedicats a poblacions empordaneses,⁽⁵²⁾ ultra monografies, estudis locals, etc.

3. Cercar paral·lelismes amb la interpretació pictòrica i estudiar a fons les convergències i divergències entre les descripcions literàries i les interpretacions plàstiques –pintura a l'oli o a l'aquarel·la fetes, entre d'altres, per Marià Baig, S. Dalí,⁽⁵³⁾ José Martínez Lozano, Bartomeu Massot, R. Reig, Evarist Vallès i Lluís Vayreda, tots ells creadors artístics de gran qualitat)–, a les quals s'haurien d'afegir les sempre interessants aportacions fotogràfiques i ja, avui en dia, les nouvingudes imatges virtuals i informàtiques.

4. Elaborar una antologia més o menys completa amb el màxim nombre d'autors inventariats que servís, a més, de paradigma per a estudis extrapolables a altres comarques catalanes, espanyoles, o, fins i tot, europees o de la resta del món.

52. Que ens consti han aparegut volums sobre Agullana, Castelló d'Empúries, Figueres, la Jonquera. Molt abans JUANDÓ, P. va publicar un opuscle (*Crónicas del Ampurdán*, Biblioteca Palacio Perelada 1969) on dedica unes breus línies a cada població. Vegeu a més, la darrera obra esmentada a la nota 12.

53. No s'oblidin els escrits dalinians, molts d'ells publicats a *Destino*. Segur que hi ha referències a l'Empordà.